

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Дослідження принципів права посідає особливе місце у правовій теорії. Вони як «дух закону» відіграють важливу роль у системній побудові правових інститутів, формуванні і вдосконаленні правових норм. Принципи права, які в концентрованій формі виражають потреби об'єктивних соціальних закономірностей, становлять потужний засіб реалізації певних перетворень, трансформацій. Знання основних принципів і особливості їх формування при регулюванні конкретних правовідносин визначає певний підхід до вибору норми, правового механізму.

Право існує як матеріальна (соціальна) динамічна відкрита система. Як відзначав М. М. Агарков, «право не є замкненою системою явищ, яка живе і змінюється за своїми особливими внутрішніми законами. Врахувати всі можливі фактори не виявляється можливим» [1, с. 29].

Трактуючи слова Р. З. Лівшица про право в цілому – «уявлення про право таке ж мінливе, як і саме право. Багатоманітність правових реалій породжує і багатоманітність наукових теорій» [2, с. 23], – можна сказати, що уявлення про принципи права зазнають змін так само, як і уявлення про загальнофілософські принципи, оскільки принципи є концентрованим вираженням права.

У загальній теорії права проблемами принципів у різні часи займалися М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, П. М. Рабінович, М. І. Матузов, А. В. Малько, В. М. Хропанюк, В. М. Сирих, Л. С. Явич, О. Ф. Скакун та ін.

Розробкою проблематики інформаційного суверенітету фрагментарно займалися такі вітчизняні дослідники, як Б. А. Кормич, О. В. Олійник, В. Д. Гапотій та ін. Як правило, вказані науковці розглядали феномен інформаційного суверенітету лише як допоміжний об'єкт дослідження. Комплексне теоретико-правове дослідження явища «інформаційний суверенітет», а тим більше визначення його принципів у сучасній юридичній науці не здійснювалося.

Актуальність даного дослідження пояснюється не лише відсутністю наукових розробок. Визначення принципів інформаційного суверенітету дасть можливість надалі більш чітко регулювати правовідносини у сфері забезпечення інформаційного суверенітету.

Основними **цілями** даного дослідження є

узагальнення сучасних наукових поглядів щодо принципів права в цілому та формулювання власної позиції з цієї проблематики принципів інформаційного суверенітету.

Дискусія про роль та значення принципів у становленні та розвитку права триває ще з початку ХХ ст. триває суперечка стосовно природи та ролі принципів у праві. Принципи права онтологічно розглядаються в теорії як відображення у праві закономірностей та конкретних особливостей економічного і суспільно-політичного устрою, які видозмінюються у суспільних відносинах, що регулюються правом. Свого часу С. С. Алексєєв сформулював думку про те, що правові принципи визначаються існуючим устроєм суспільства, підкреслюючи, що у принципах права виражається класова, ідеологічна природа права [5, с. 97]. Є. Г. Комісарова вбачає у принципах виключно відображення суспільної правосвідомості, для неї у принципах права відображається рівень пізнання єдності і цілісності системи права, а не тільки закономірності розвитку і функціонування суспільства [6, с. 23–24]. Таким чином, принцип права не обов'язково повинен прямо виражати і адекватно формулювати яку-небудь закономірність суспільного розвитку.

Субстанціонально-правовий принцип пов'язується з особливим статусом певної ідеї – економічної, політичної, соціальної, моральної тощо. У такому ракурсі правовий принцип характеризується С. С. Алексєєвим як відправна, пронизуюча ідея, а також як глибинний ідейно-теоретичний початок. Є. Г. Комісарова вказує, що принципи права – це виключно правові ідеї, які існують у вигляді даних науки, розробок юристів і політичних діячів [6, с. 23–24].

Самі принципи нічого не регулюють, але впливають на погляди законодавця; на думку С. С. Алексєєва, «при високому рівні спеціалізації, властивому юридично розвиненій правовій системі, принципи права є своєрідними носіями інтегративного в цій системі і, відповідно, вищим вираженням властивих їй нормативних начал» [5, с. 50]. На думку О. Ф. Скакун, принципи права – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку [7, с. 240].

Змістовно і структурно принцип права

має вигляд нормативного положення або особливого припису, яке інтегрує у собі дію цілісного комплексу взаємопов'язаних нормативних приписів більш низького рівня. М. І. Байтін відносить принцип до структурних елементів права, класифікує його у складі групи вихідних правових норм як норму-принцип [8, с. 357–373]. На відміну від нього, О. Ф. Скаун вказує, що принципи права слід відрізняти від норм-принципів, тобто принципів, які прямо закріплені в нормах права і становлять внутрішній зміст цих норм [7, с. 240]. Функціонально принцип права виявляє себе у впливі правової структури на реальні суспільні відносини. На думку С. С. Алексєєва, принципи є невід'ємним елементом складової права, разом зі спеціалізованими нормативними приписами вони включаються в процес правового регулювання відносин суспільства.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що сутність правових принципів є багатогранною та складною. Відсутня односторонність у використанні термінології принципів у юридичній науці, що зменшує ефективність дослідження їх природи та змісту. Не можна визнати вирішеною проблему дефініції «принцип права», що проявляється в ототожненні його з суміжними поняттями – правовими нормами, правовими ідеалами, правовими основами, методом правового регулювання тощо. Наявні навіть точки зору, які заперечують за принципами значення регулятивного начала у праві.

Таким чином, науковці наводять різні тлумачення категорії «принципи права». Так, за С. С. Алексєєвим, це відображені у праві вихідні нормативно-керуючі начала, які характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [4, с. 98]. Для М. І. Байтіна принципи права – це вихідні визначальні ідеї, положення, установки, які утворюють моральну та організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права [9, с. 3]. О. Ф. Скаун подає визначення принципу права як об'єктивно притаманних праву вихідних начал, беззаперечних вимог (позитивно зобов'язуючі), що пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових та суспільних інтересів; як основи права, складників змісту, орієнтирів у формуванні права, що відображають сутність права й основні зв'язки, реально існуючі у правовій системі [7, с. 240]. За А. А. Письменницьким, принципи права – це керівні ідеї, обумовлені об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства, які визначають зміст і спрямованість правового регулю-

вання; певні вимоги загального характеру, які направлені на учасників суспільних відносин і мають незаперечний характер [10, с. 113].

Слід відзначити точку зору Є. В. Скурко, який наголошує на необхідності розрізняти принципи права та правові принципи. У своїй статті «Правові принципи у правовій системі, системі права і системі законодавства: теорія і практика» [11] він пропонує таке визначення правових принципів та принципів права: правові принципи – це вихідні ідеї правової системи та їх реалізація будь-якої з форм у характерних для правової системи компонентах (у правосвідомості, нормативному компоненті, у структуруванні й функціонуванні організаційного компонента правової системи, у правотворчості і правореалізації).

Таким чином, Є. В. Скурко у своєму підході до категорій «правовий принцип» і «принцип права» наголошує на тому, що вони не збігаються, але співвідносяться як ціле і частина, де категорія «правовий принцип», вочевидь, є ширшою.

Значний обсяг досліджень з проблематики принципів права дає можливість класифікувати правові принципи. Ще у С. С. Алексєєва бачимо розподіл принципів права на загальносоціальні (виражають соціально-політичний зміст права) та власне правові принципи (виражають спеціально-юридичний зміст права) [4, с. 98]. За О. Ф. Скаун, принципи права поділяються на загальносоціальні та спеціально-соціальні (юридичні). Перші поділяються на економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, морально-духовні тощо. Спеціально-соціальні принципи права, у свою чергу, поділяються на: загальні (стосуються всіх галузей права); галузеві (властиві конкретній галузі права); міжгалузеві (властиві декільком спорідненим галузям права) [7, с. 242]. За класифікацією А. А. Письменницького, принципи права поділяються на: загальнолюдські (захист основних прав людини, рівність однойменних суб'єктів перед законом, єдність юридичних прав та обов'язків тощо); типологічні, які властиві всім правовим системам визначеного історичного типу; конкретно-історичні, які визначають специфіку права певної держави у реальних соціальних умовах; галузеві; міжгалузеві [10, с. 242].

Принципи права покликані здійснювати узагальнюючі закріплення основ суспільного ладу; забезпечувати однотипне формулювання норм права; забезпечувати їх вплив на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що принципи права з часом набули уні-

версального значення, сформувалися на міжнародному рівні. Визначити повний перелік загальних принципів права досить складно, оскільки вони не наділені достатньою чіткістю та стабільністю змісту.

Якщо говорити про принципи інформаційного суверенітету, то вони являють собою сукупність особливих варіантів втілення (різновид) загальноправових принципів, внаслідок чого природно очікувати наявності в них загальних властивостей принципів права. Будь-який галузевий принцип не може бути ширшим, ніж загальноправового принципу. Не виключається також, що галузевий принцип може зовні здаватися повною протилежністю принципу загальноправовому.

Значення правових, у тому числі галузевих, принципів діалектичне. З одного боку, вони відображають сутність змісту, соціальну спрямованість та головні галузеві особливості правового регулювання, що дає можливість краще розуміти його зміст, правильно тлумачити та застосовувати конкретні правові норми. З іншого боку, принципи права мають враховуватися при виявленні прогалин у законодавстві та застосуванні правових норм за аналогією.

Аналізуючи правову природу інформаційного суверенітету, у контексті принципів права необхідно відзначити притаманність цьому явищу цілому ряду як загальноправових, так і галузевих принципів. Галузеві принципи конституційного, міжнародного та інформаційного права є найбільш характерними для інформаційного суверенітету.

Інформаційному суверенітету притаманні такі принципи: законність; суверенна рівність держав; невтручання у внутрішні справи держави в інформаційній сфері; принцип адекватної поінформованості держав; принцип формування системи інформаційного суверенітету як складової частини загальної системи національної безпеки країни; принцип відкритості інформації про діяльність суб'єктів забезпечення інформаційного суверенітету, що не становить державну таємницю.

Оскільки принцип **законності** є характерним для всієї системи права, тобто має універсальне значення, це дає підстави стверджувати, що інформаційний суверенітет як правова категорія повинна формуватися на основі цього принципу. За трактуванням О. Ф. Скаун, принцип законності виражається у вимогах якості нормативно-правових актів, несуперечності їх один одному, суворого дотримання та виконання юридичних норм усіма суб'єктами [7, с. 244].

Загальноправовий принцип рівності, який у загальному значенні означає рівність усіх

перед законом, рівність прав та обов'язків [7, с. 244], вплинув на розвиток міжнародного принципу – **суверенної рівності держав**, закріпленій у Статуті Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1945 р. як принцип «суверенної рівності і незалежності всіх держав»; у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., нормами якої визначено, що «всі держави користуються суверенною рівністю. Вони мають однакові права та обов'язки і є рівноправними членами міжнародного співтовариства, незалежно від відмінностей економічного, соціального, політичного або іншого характеру» [13, с. 66]. Принцип суверенної рівності держав у сфері інформаційного суверенітету набув нормативного закріплення у положеннях ст. 54 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., які визначають одним з елементів забезпечення інформаційного суверенітету використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами. Виходячи з положень міжнародних нормативно-правових актів та цього Закону, Україна, як суб'єкт міжнародних відносин у сфері інформації, є рівноправним учасником інформаційних відносин.

Невтручання у внутрішні справи держави також є одним з основних міжнародних принципів, закріплених Статутом ООН та Декларацією про принципи міжнародного права. На нашу думку, принцип невтручання стосується всіх сфер суспільних відносин у державі. Однак дія цього принципу може обмежуватися, якщо у певній сфері правосуб'єктності держави останньою було ратифіковано відповідні норми міжнародного права та імplementовано до національного законодавства. Але навіть якщо певний міжнародний нормативний акт ратифіковано державою, то її органи мають пріоритет перед міжнародними інституціями щодо застосування даного нормативного акта. У коментарі до ст. 2 Конституції України О. Л. Копиленко відзначає: «Практика міжнародного співробітництва виходить із певної неабсолютності державного суверенітету, у зв'язку з чим деякі аспекти внутрішнього буття держави... не відносяться суто до її суверенності, вони вважаються також і об'єктами інтересів всієї загальнолюдської спільноти» [15, с. 17]. Положення міжнародних документів та Конституції України було також включено до ч. 3 ст. 53 Закону України «Про інформацію» стосовно реалізації інформаційного суверенітету в інформаційній сфері: «Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і

міжнародними договорами». З огляду на положення Конституції та Закону України «Про інформацію» має застосовуватися принцип невтручання у внутрішні справи держави в інформаційній сфері, якщо інше не передбачене нормами міжнародного права.

За умови порушення інформаційного суверенітету виникають загрози національній безпеці держави в інформаційній сфері, і тут ми можемо говорити про застосування принципів національної безпеки.

В основі прав і свобод держави щодо її поінформованості з питань світової політики, економіки, науки, ресурсів, екології, оборони тощо лежать чинні норми та принципи міждержавного права. Головним слід вважати **принцип рівної безпеки**. Стосовно інформаційної сфери можна говорити про його трансформацію в **принцип адекватної поінформованості держав** світового співтовариства, який передбачає право кожної держави на інформаційну безпеку, забезпечення інформаційної безпеки усіх членів співтовариства в рівній мірі, врахування інтересів усіх сторін без будь-якої дискримінації, виключення односторонніх переваг, відмову від дій, що завдають шкоди іншій державі [15, с. 53]. Враховуючи вищезазначене, констатуємо, що **принцип адекватної поінформованості держав** варто віднести до принципів інформаційного суверенітету.

Забезпечення інформаційного суверенітету як складника національної безпеки включає **принцип формування системи інформаційного суверенітету, яка б стала складовою частиною загальної системи національної безпеки країни**. Виходячи з Концепції (основи державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 р., одними з напрямів державної політики національної безпеки України в інформаційній сфері є «вжиття комплексних заходів щодо захисту свого інформаційного простору та входження України в світовий інформаційний простір; усунення негативних чинників порушення інформаційного простору, інформаційної експансії з боку інших держав» [15]. Відповідно до цієї Концепції до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» було внесено ряд змін та викладено його у новій редакції «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Новою редакцією закону на уповноважені органи державної влади покладається функція здійснення контролю за забезпеченням захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом [16].

Указ Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. визначає й такий життєво важливий інтерес держави в інформаційній сфері України, як «недопущення інформаційної залежності, інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур» [17] тощо. Усе вищезазначене свідчить про надзвичайну важливість захисту національних інтересів у інформаційній сфері, а зокрема гарантування інформаційного суверенітету держави. Також відповідно до цього Указу держава в зовнішньополітичній діяльності має вживати заходів щодо інтеграції в міжнародні інформаційно-телекомунікаційні системи, організації на засадах рівноправності, економічної доцільності та збереження інформаційного суверенітету; гарантування вчасного виявлення зовнішніх загроз національному інформаційному суверенітету та їх нейтралізації. Реалізація цих заходів, на нашу думку, вимагає формування системи інформаційного суверенітету, складовою частиною загальної системи національної безпеки країни.

За умови створення системи органів як суб'єктів реалізації інформаційного суверенітету, ці органи мають бути наділені певними правами та обов'язками. Відповідно до міжнародних принципів та норм національного законодавства про доступ до інформації державні органи наділені обов'язком оприлюднювати інформацію. Так, А. І. Марущак, говорячи про створення державних органів і наділення їх відповідними повноваженнями щодо формування умов для отримання інформації учасниками інформаційних відносин, включає їх до «організаційного (інституційного) забезпечення доступу до інформації». Далі автор наголошує на тому, що, зважаючи на обов'язок органів державної влади оприлюднювати інформацію про свою діяльність, вони «забезпечують доступ до інформації» [18, с. 102]. Виходячи з вищезазначеного, можемо сформулювати такий принцип інформаційного суверенітету, **як принцип відкритості інформації про діяльність суб'єктів забезпечення інформаційного суверенітету, що не становить державну таємницю**.

Таким чином, на сучасному етапі становлення інформаційного права знання основних принципів дозволяє правильно тлумачити та застосовувати на практиці окремі норми інформаційного законодавства і вирішувати питання, які прямо не врегульовані діючим законодавством. Система принципів інформаційного суверенітету буде розвиватися з удосконаленням та уточненням норм інформа-

ційного права. Якщо ж говорити про нормативне врегулювання інформаційного суверенітету, то тут система відповідних принципів

дасть змогу більш чітко сформулювати напрямки його розвитку.

Література

1. Агарков М. М. Ценность частного права / М. М. Агарков // Правоведение. – 1992. – № 1. – С. 29–32.
2. Лившиц Р. З. Современная теория права (краткий очерк) / Р. З. Лившиц. – М. : РАН, Ин-т гос. и права, 1992. – 203 с.
3. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 288 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. I. – 361 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
6. Комисарова Е. Г. Об основных началах гражданского права / Е. Г. Комисарова // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 23–34.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун ; Ун-т внутр. дел. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
8. Теория государства и права : курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 772 с.
9. Байтин М. И. О принципах и функциях права: новые моменты / М. И. Байтин // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 3–9.
10. Письменицкий А. А. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. А. Письменицький, Д. В. Слинко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 252 с.
11. Скурко Е. В. Правовые принципы в правовой системе, системе права и системе законодательства: теория и практика / Е. В. Скурко // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2006. – № 2. – С. 55–61.
12. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. // Действующее международное право. – М. : Моск. независимый ин-т междунар. права, 1996. – Т. 1. – С. 65–73.
13. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; [ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін.]. – Х. : Право ; К. : Ін Юре, 2003. – 808 с.
14. Юдін О. К. Інформаційна безпека держави : навч. посіб. / О. К. Юдін, В. М. Богуш. – Х. : Консум, 2005. – 576 с.
15. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 18 лип. 1995 р. № 532-95-п. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/law/97_bez.html.
16. Про внесення змін до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» [Електронний ресурс] : закон України від 31 трав. 2005 р. № 2594-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
17. Про Доктрину інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 8 лип. 2009 р. № 514/2009. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/9570.html>.
18. Марущак А. І. Зміст поняття «забезпечення доступу до інформації» / А. І. Марущак // Право України. – 2008. – № 5. – С. 99–104.

Надійшла до редколегії 22.09.2009

Анотації

Досліджено зміст принципів права у теорії права. Встановлено та обгрунтовано правові принципи інформаційного суверенітету: законність; суверенна рівність держав; невтручання у внутрішні справи держави в інформаційній сфері; принцип адекватної поінформованості держав; принцип формування системи інформаційного суверенітету як складової частини загальної системи національної безпеки країни; принцип відкритості інформації про діяльність суб'єктів забезпечення інформаційного суверенітету, яка не становить державної таємниці.

Исследовано содержание принципов права в теории права. Установлено и обосновано правовые принципы информационного суверенитета: законность; суверенное равенство государств; невмешательство во внутренние дела государства в информационной сфере; принцип адекватной информированности государств; принцип формирования системы информационного суверенитета как составляющей общей системы национальной безопасности страны; открытости информации о деятельности субъектов обеспечения информационного суверенитета, которая не является государственной тайной.

The content of legal principles in the theory of law is researched. Such legal principles of informative sovereignty as: legality; sovereign equality of countries; non-interference in internal affairs of a country in informative sphere; principle of the adequate information awareness of countries; principle of forming informative sovereignty system, as a component of national safety system of any country; the transparency of information about activity of informative sovereignty securing subjects, which is not a state secret are established and proved.